

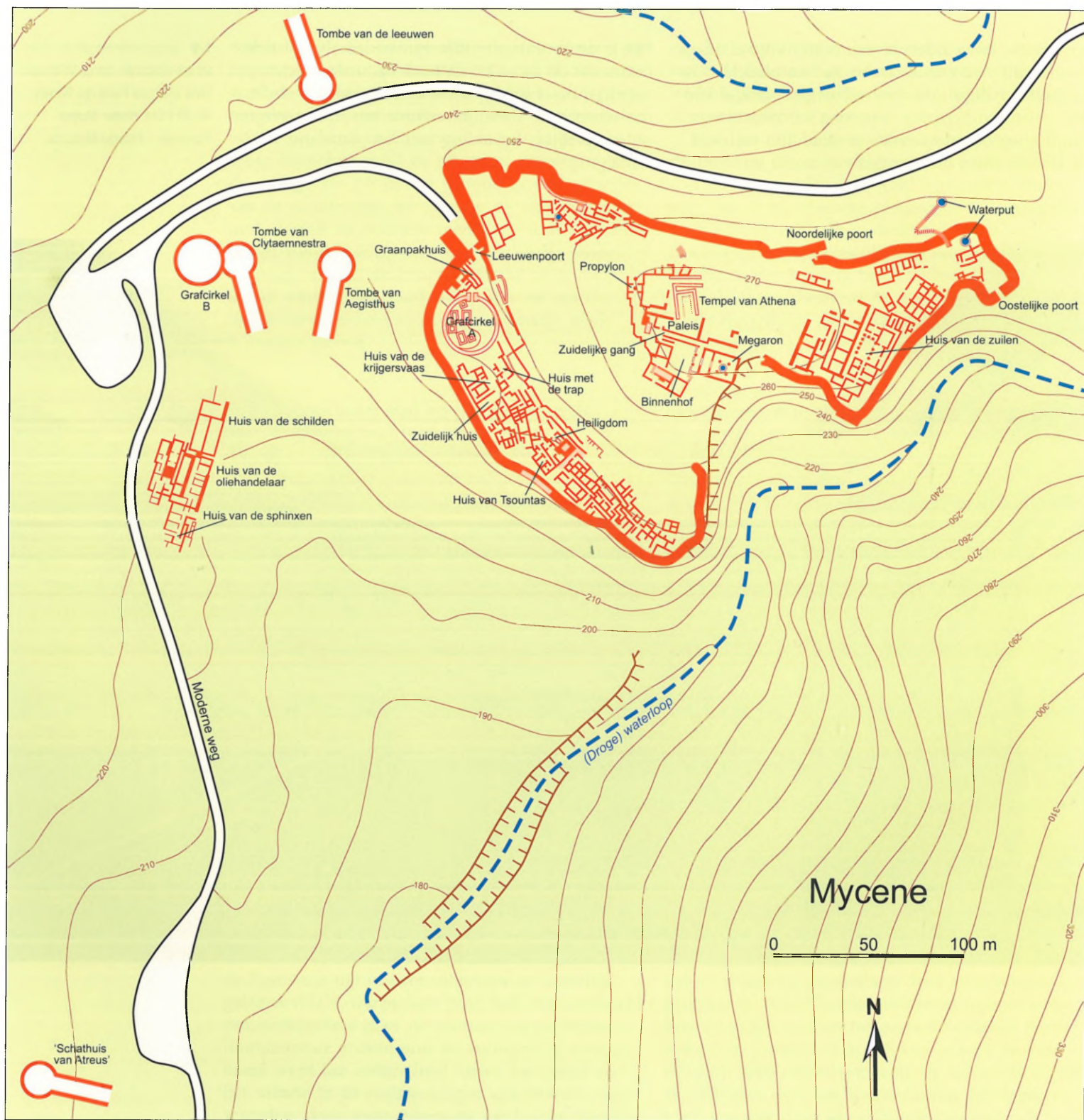
PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/94561>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

2.1 Mycene, plattegrond.

2 Mycene

Stephan Mols en Eric Moormann

1 'HET GOUDRIJKE MYCENE'

In het oosten van het schiereiland de Peloponnesus ligt de stad Mycene op een zadel tussen twee bergen van repectievelijk 600 en 805 meter hoog (afb. 2.1 en 2.2). Door de relatief hoge ligging kon de vruchtbare Argivische vlakte¹ die zich van de stad in de richting van de zee uitstrekte, goed worden gecontroleerd. In de *Ilias* beschrijft Homerus Mycene als de machtigste van alle steden op de Peloponnesus en noemt het 'het goudrijke Mycene',² in de negentiende eeuw een belangrijke reden voor de Duitse archeoloog Heinrich Schliemann om de stad te gaan onderzoeken. De restanten van de stad, opgegraven door onder anderen Schliemann (1876-1877), Christos Tsountas (van 1888 tot 1902), Alan J.B. Wace (met tussenpozen van 1920 tot 1957) en daarna vooral door Georgios E. Mylonas, zijn imposant en lijken die prominente rol te bevestigen. Volgens de mythologie zou de stad zijn gesticht door Perseus, de zoon van Zeus en Danaë, die de stadsmuur zou hebben laten optrekken door de reus Cyclops. In zijn reisbeschrijving van Griekenland (*Periëgësis*) schrijft de tweede-eeuwse auteur Pausanias dat Perseus dorst zou hebben gehad en daarom een paddenstoel (*myces*) uit de grond zou hebben getrokken, waarna er overvloedig water uit de grond omhoogkwam.³ Opgetogen over deze wonderlijke gebeurtenis zou hij de plek de naam Mycene hebben gegeven. De heerschappij zou van zijn nakomelingen zijn overgegaan naar die van Pelops, waarover de historicus Thucydides in de vijfde eeuw v.Chr. schreef:

'En zo werd de macht van de afstammelingen van Pelops groter dan die van de afstammelingen van Perseus. Hierin slaagde Agamemnon. Hij had ook een vloot die veel sterker was dan die van zijn tijdgenoten, zodat mijns inziens angst een even belangrijke factor was als liefde bij de vorming van de gezamenlijke expeditie. De kracht van zijn vloot blijkt uit het feit dat het zijne het grootste contingent was, en dat dat van de Arcadiërs door hem was uitgerust; dit is tenminste wat Homerus zegt, als zijn getuigenis afdoende wordt geacht.'⁴

Klaarblijkelijk was voor Thucydides, in navolging van Homerus, het mythische verleden ook geschiedenis. De genoemde expeditie heeft betrekking op de Trojaanse oorlog, waarin Agamemnon als heerser over Mycene de leiding had over de Griekse troepen. Die vooraanstaande positie is er mede de oorzaak van dat we met betrekking tot de late bronstijd in Griekenland nog altijd spreken van de Myceense beschaving.

We moeten ons de stad Mycene in de veertiende en dertiende eeuw v.Chr. voorstellen als de grootste en machtigste ministaat op de Peloponnesus. Ook de nabijgelegen steden Tiryns en Argos speelden een rol van betekenis in deze periode. In het westen van het schiereiland bevond zich in Pylos het naar de oudste homerische held genoemde paleis van Nestor. Buiten de Peloponnesus vinden we belangrijke centra van de Myceense beschaving op het Griekse vasteland, in Athene, en de meer naar het noorden, in Boeotië gelegen steden Thebe, Gla en Orchomenos.

Twee generaties na Agamemnon zou Mycene zijn belegerd en ingenomen en ging de hegemonie over naar de naburige stad Argos. Feitelijk betekende dit de nekslag voor de Myceense beschaving. Van nu af restte van Mycene binnen de imposante stadsmuren slechts een nederzetting van zeer

2.2 Mycene, gezicht vanuit het zuidwesten op de stad, gelegen op de helling van de Hagios Elias (berg op de achtergrond).

1. Genoemd naar de nabijgelegen stad Argos.

2. Homerus, *Ilias*, 7.180 en 11.46.

3. Pausanias, *Periëgësis* (*Beschrijving van Griekenland*), 2.16.3.

4. Thucydides, *De Peloponnesische Oorlog*, 1.9.1.

2.3 Mengvat (*krater*), gedecoreerd met een gestileerde octopus, uit Mycene, ca. 1200 v.Chr. Londen, British Museum, inv.nr. 1959.11-4.1.

2.4 Mycene, deel van de stads-muur in cyclopisch muurwerk.

2.5 Mycene, deel van de stads-muur met leeuwenpoort.

bescheiden omvang, waarover we de laatste antieke getuigenis kunnen lezen bij de al genoemde Pausanias.⁵

Pausanias' vermelding van de ligging van het graf van Agamemnon binnen de muren van de stad heeft Schliemann het geloof gegeven dat deze legendarische koning in de door hem opgegraven 'grafcirkel A' was begraven.

2 MYCENE IN DE LATE BRONSTIJD

We moeten ons Mycene waarschijnlijk voorstellen als een onafhankelijk klein rijk rond een administratief, economisch en religieus centrum, de citadel, waar ook de heerser woonde. Deze, door Homerus en op contemporaine kleitabletten (zie hieronder en afb. 2.10) als *Anax* aangeduide vorst controleerde het omringende gebied. De sociaal-economische organisatie van Mycene was aanvankelijk vooral gebaseerd op landbouw en handel. Later ontstond een maritieme natie, gekenmerkt door expansiedrift. De stad werd rijk door handel, piraterij en oorlog, alsook door het leveren van huursoldaten. Dit leidde zelfs tot een overheersing van Kreta in de veertiende en dertiende eeuw v.Chr. De vele vondsten van Myceens aardewerk over een groot deel van het oostelijk Middellandse Zeegebied, over land tot in Babylon en in het westen tot op Sicilië, duiden op een uitgebreid handelsnetwerk (afb. 2.3). De bloeiperiode van de stad moet worden gezocht tussen ongeveer 1400 en 1200 v.Chr.

Wanneer we het hebben over Myceense nederzettingen, wordt meestal gesproken van burchten. Fysiek zijn het versterkte vestingen op heuveltoppen met muren die zijn opgetrokken uit grote, onregelmatige blokken van lokale steensoorten, in de techniek van het polygonale muurwerk. Men spreekt ook wel van cyclopisch muurwerk, als waren de muren door reuzen opgetrokken. Dit is een duidelijke verwijzing naar de boven aangehaalde Perseus-mythe. In Mycene is lokale kalksteen gebruikt voor de stadsmuur (afb. 2.4). De lengte van de muur was 900 m en het oppervlak binnen de muur bedroeg 30.000 m². De muur was zes tot acht meter dik en de hoogte die maximaal is geconserveerd, ligt iets boven de negen meter. Het heeft er alle schijn van dat de muur oorspronkelijk nog enkele meters hoger was. Er worden in de stads-

2.6 Mycene, restanten van het megaron.

muren drie bouwfases onderscheiden. In de eerste fase, die rond 1350 v.Chr. wordt gedateerd, lag grafcirkel A nog buiten de stad. Rond 1250 v.Chr. kwam die er binnenin te liggen en enkele decennia later werd in de noordoosthoek een klein deel toegevoegd. De steden waren toegankelijk via zwaar beveiligde poorten, vaak dubbel, met een sluis ertussen om binnendringende tegenstanders van meer kanten van bovenaf te kunnen bestoken. Mycene had twee poorten, waarvan er een de beroemde leeuwenpoort was (afb. 2.5). De doorgang wordt gevormd door vier rechthoekige blokken, die de drempel, de twee stijlen en de bovendorpel vormden. Op de bovendorpel zijn twee blokken schuin omhoog tegen elkaar geplaatst. In de driehoek daartussen, die vooral diende om het gewicht van boven de bovendorpel via de deurstijlen af te leiden, is nu nog het bekende heraldische reliëf van twee leeuwen aan weerszijden van een zuil te zien. De koppen van de dieren, ooit in een ander materiaal uitgevoerd, zijn verdwenen. De vermoedelijk zware houten deuren die de opening van circa drie bij drie meter afsloten, zijn vergaan. De tweede poort lag aan de noordzijde en was veel kleiner. Binnen de citadel was aanvankelijk geen natuurlijke waterbron. Wanneer de stad werd belegerd, waren de bewoners lange tijd aangewezen op opvangen en in tanks opgeslagen regenwater, maar daarin kwam verandering door de uitbreiding in de noordoosthoek van de stad. Vanaf dat moment lag binnen het stadsareaal een trap die naar een ondergrondse cisterne leidde. Dit reservoir werd gevoed via een ingegraven terracotta pijpleiding die het water vanuit de nabijgelegen bergen aanvoerde.

5. Pausanias, *Periëgësis* (Beschrijving van Griekenland), 2.16.5.

2.7 Wandschildering uit een huis in Mycene, ca. 1200 v.Chr. Athene, Nationaal Archeologisch Museum.

In het hele terrein dat de stadsmuren omgaven, zijn resten van gebouwen aangetroffen. Hiervan was het complex in het centrum, gelegen op de top van de heuvel waarop de stad was gebouwd, het belangrijkste (afb. 2.6). Het was opgetrokken rondom een axiaal geplande groep van drie kamers met een omvang van $23 \times 11,5$ m. Een voorvertrek, met aan de naar buiten gekeerde zijde twee zuilen, gaf via een voorhal toegang tot een vierkante kamer. Dit laatste vertrek had in het midden een ronde haard met daaromheen vier zuilen. Dit zogenaamde *megaron* zal de kern van de woning van de heerser zijn geweest. Stenen bases markeren de positie van de zuilen, die oorspronkelijk van hout waren. Er zijn restanten teruggevonden van een bonte beschilde-

ring van vloeren en wanden (afb. 2.7). In de reconstructies die van de kamer zijn voorgesteld, dragen de vier zuilen rondom de haard een balkwerk en een overkapping die boven de rest van het dak van het gebouw uitsteekt. In het centrum van het dak moet een opening hebben gezeten om de rook af te voeren. Vóór het *megaron* lag een hof van $11,5 \times 15$ m. We vinden vergelijkbare *megara* in de paleizen van Tiryns en Pylos, en ook daar liggen ze in het centrum, wat het belang van dit complex duidelijk maakt.

Rondom het centrale complex waren nog enkele gebouwen aangelegd, waarvan sommige wellicht net als het *megaron* tot het paleis van de heerser behoorden, zoals het iets meer naar het oosten gelegen

'Huis van de zuilen'. Wellicht waren andere woningen bewoond door leden van de aristocratie (afb. 2.8). Sommige vertrekken zullen blijkens de vondsten een religieuze functie hebben gehad, waaronder de 'kamer van de idolen' waarin een aantal terracotta vrouwenbeelden is gevonden. Verder was er binnen de ommuring veel ruimte voor opslag van de in het ommeland geproduceerde landbouwproducten. Archeologen hebben hier ook kostbare importgoederen opgegraven die blijk geven van druk handelsverkeer en uitwisseling van onder meer wapens, sieraden en specerijen. Om dit ingewikkelde verkeer mogelijk te maken, was een stelsel van wegen aangelegd dat vanaf de burcht naar alle richtingen leidde. Behalve van economisch belang waren de wegen ook van militair belang; ze maakten snelle verplaatsing van soldaten over land mogelijk.

Het gros van de bevolking woonde in de Argivische vlakte in kleine gemeenschappen en bewerkte het land (afb. 2.9). Een kleiner aantal mensen verrichtte specialistische arbeid en vervaardigde artikelen als vaatwerk, wapens, wagens en zelfs luxe sieraden. Even buiten de stadsmuren zijn vooral ten zuidwesten van de stad verschillende woningen opgegraven, deels met werkplaatsen. In het zogenaamde 'Huis van de oliehandelaar', genoemd naar de daar gevonden voorraadvaten (pithoi) voor de opslag van olijfolie, werden 38 kleitabletten ontdekt met teksten in Lineair B, een vroege vorm van Grieks (afb. 2.10). Bij opgravingen van andere woningen kwamen vergelijkbare documenten aan het licht. De teksten noemen onder meer handelswaar, zoals olijfolie en kruiden. De combinatie van pithoi en tabletten voor de administratie heeft er in het verleden wel toe geleid de samenleving net als de minoïsche op Kreta te karakteriseren als een 'redistributie-economie', maar hierover bestaat tegenwoordig discussie. In een redistributie-economie leveren de leden van de gemeenschap hun producten centraal af. Ieder krijgt vervolgens naar rato zijn of haar deel, waarna het surplus gebruikt kan worden voor betaling in natura van leden die ander werk verrichten, uitruil met andere steden en handel.

Wat begravingen betreft, kennen we allereerst veel oudere graven uit de zestiende eeuw v.Chr. Dit zijn vooral schachtgraven in de zogenaamde grafcircels A en B, waarvan de eerste binnen de muren van de stad is getrokken uit eerbetoon aan de voor-

2.8 Zogenaamde Krijgersvaas, h. 40 cm, uit het 'Huis van de krijgersvaas' in Mycene, ca. 1200 v.Chr. Athene, Nationaal Archeologisch Museum, inv.nr. 1426.

2.9 Mycene, uitzicht vanaf de burcht op de vlakte.

2.10 Kleitablet met Lineair B uit het 'Huis van de oliehandelaar' in Mycene, ca. 1200 v.Chr. Het tablet noemt een hoeveelheid te verven wol. Athene, Nationaal Archeologisch Museum, inv.nr. 7671.

2.11 Zogenaamd Masker van Agamemnon, gevonden in Grafcirkel A in Mycene, zestiende eeuw v.Chr., h. 31,5 cm. Athene, Nationaal Archeologisch Museum.

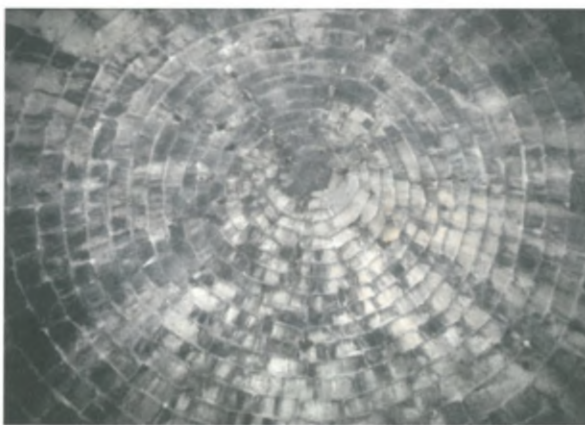
ouders. De doden waren hierin bijgezet. De rijke grafinhoud van een aantal schachtgraven in grafcirkel A, met onder meer de gouden en zilveren maskers, vaatwerk, juwelen en wapens die Schliemann aantroef, wijst op een vroege periode van grote bloei. Helaas zijn van deze fase nauwelijks resten van nederzettingen bekend. Onder de rijke vondsten zijn vooral de gouden dodenmaskers beroemd geworden, mede door de foutieve associatie met de homerische helden. Cathy Gere karakteriseerde het zogenaamde 'Masker van Agamemnon' als de Mona Lisa van de prehistorie (afb. 2.11).⁶

Veel imposanter nog, en ook veel groter in aantal, zijn de graven uit de latere Myceense geschiedenis, de kamergraven en tholosgraven. Naast inhuma-tie kwam nu ook crematie voor. De kamergraven waren in de rots uitgehakte ruimtes met aan de ingangszijde een lange gang of *dromos*. Ze dienden als familiegraven. Bij de tholosgraven is de grafkamer niet uitgehakt in de rots, maar opgebouwd uit lagen van concentrische gelegde blokken kalksteen met als overkapping een vals gewelf in de vorm van een bijenkorf (afb. 2.12 en 2.13). Een van de graven heeft zelfs al in de oudheid, maar wel lang na de val van de Myceense beschaving, als naam 'Schathuis van Atreus' gekregen (Atreus was de vader van Agamemnon). Opgebrachte aarde geeft deze graven aan de buitenkant het uiterlijk van grafheuvels. Van de inhoud is niets teruggevonden. Ze zijn al in de oudheid leeggeplunderd. Dit soort graven is in die tijd in de buurt van vele nederzettingen op de Peloponnesus en het Griekse vasteland aangelegd en vertoont een opvallende gelijkenis.

Behalve als 'goudrijk' wordt Mycene in de *Ilias* getypeerd als 'schitterend gebouwde stad' en 'stad met brede straten'.⁷ Het blijft de vraag in hoeverre dit een realistisch beeld is. De wereld die Homerus oproept, lijkt voor een groot deel gebaseerd te zijn op de perceptie van de Myceense beschaving, al kunnen we niet goed vaststellen hoe historisch de epen zijn. De onderlinge rivaliteit tussen de homerische helden aan Griekse zijde weerspiegelt de concurrentieslag tussen de kleine rijken op het Griekse vasteland. Het is dan ook niet vreemd dat al sinds Schliemann het opgegraven Mycene werd gezien als de residentie van Agamemnon, Clytaemnestra en hun gezin.

2.12 Mycene, Schathuis van Atreus.

2.13 Mycene, Schathuis van Atreus, interieur: vals gewelf.

6. Gere 2006, 1.
7. Homerus, *Ilias*, respectievelijk 2.569 en 4.52-53.

Literatuurlijst

Bij de plaatsing van namen en boektitels zijn lidwoorden en partikels veronachtzaamd

Algemeen

- Boatwright, M.T., Gargola, D.J. en Talbert, R.J.A. 2004, *The Romans. From village to empire. A history of ancient Rome from earliest times to Constantine*, New York en Oxford.
- Blois, L. de en Spek, R.J. van der 2001, *Een kennismaking met de oude wereld*, Bussum (zesde, geheel herziene druk; eerste druk 1983).
- Cancik, H. en Schneider, H. (red.) 1996-, *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, Stuttgart en Weimar (ook in het Engels beschikbaar: *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the ancient world*, 2002-).
- Edwards, I.E.S. e.a. (red.) 1970-2005, *The Cambridge Ancient History* (CAH), Cambridge (tweede en derde, herziene druk; veertien delen).
- Gruen, E.S. 1984, *The Hellenistic world and the coming of Rome*, Berkeley.
- Hornblower, S. en Spawforth, A. (red.) 1996, *The Oxford classical dictionary*, Oxford (derde druk).
- Howgego, Chr. 1995, *Ancient history from coins*, Oxford, Londen en New York.
- Naerebout, F.G. en Singor, H.W. 2010, *De Oudheid. Grieken en Romeinen in de context van de wereldgeschiedenis*, Amsterdam (veertiende, geheel herziene druk; eerste druk 1995).
- Nuchelmans, J., Brouwers, J.H. e.a. (red.) 1965-1986, *Woordenboek der Oudheid*, Bussum.
- Osborne, R. 1996, *Greece in the making 1200-479 BC*, Londen.
- Shipley, G. 2000, *The Greek world after Alexander 323-30 BC*, Londen.
- Shipley, G. e.a. (red.) 2006, *The Cambridge dictionary of classical civilization*, Cambridge.
- Spivey, N. en Squire, M. 2004, *Panorama of the classical world*, Londen (Nederlandse vertaling *Panorama van de klassieke wereld*, Amsterdam 2005).
- Starr, Ch.G. 1991, *A history of the ancient world*, Oxford en New York (vierde, herziene druk; eerste druk 1965).
- Vin, J.P.A. van der 1984, *Het geld van Grieken en Romeinen*, Leuven.
- Vliet, E.Ch.L. van der 2011, *Een geschiedenis van de klassieke oudheid*, Amsterdam.
- Walbank, F.W. 1981, *The Hellenistic World*, Glasgow.
- Wissowa, G., Kroll, W. en Ziegler, K. (red.) 1894-1980, *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.
- Ziegler, K. en Sontheimer, W. (red.) 1964-1975, *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike*, München.

Inleiding

- Burke, P. 2008, *What is cultural history?* Cambridge en Malden, MA (tweede druk).
- Bons, J.A.E. 2005, *Thucydides: De laatste eer. Pericles' grafrede*. Vertaald door Jeroen A.E. Bons met medewerking van Jan van Ophuijsen en een nawoord van David Rijser, Groningen.
- Hose, M. en Levin, Chr. (red.) 2009, *Metropolen des Geistes*, Frankfurt am Main en Leipzig.
- Open Universiteit 2003, *Denken over cultuur. Tekstbundel*, Heerlen.
- Open Universiteit 2009, *Oriëntatiecursus cultuurwetenschappen*, deel 1-4, Heerlen.
- Valk, J.M.M. de 2002, 'Mens en cultuur', in E. Brugmans (red.), *Cultuurfilosofie. Katholieke reformatorische, humanistische, islamitische en joodse reflecties over onze cultuur*, Heerlen, 19-37.

1 De mediterrane leefwereld

- Abulafia, D. 2011, *The Great Sea. A human history of the Mediterranean*, Londen.
- Braudel, F. 1949, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Parijs (Nederlandse vertaling: *De Middellandse Zee* (3 delen), Amsterdam, 1992-1993).
- Driessen, H. 2008, *Tussen oude continenten. De vele gezichten van de Middellandse Zee*, Amsterdam.
- Finley, M.I., 'The ancient city: from Fustel de Coulanges to Max Weber and beyond', *Comparative Studies in Society and History*, 19, nummer 3 (1976), 305-327.
- Harris, W.V. (red.) 2005, *Rethinking the Mediterranean*, Oxford.
- Horden, P. en Purcell, N. 2000, *The corrupting sea. A study of Mediterranean history*, Oxford en Malden, MA.
- Jacoby, J. 1923, *Fragmente griechischer Historiker*, Deel I, Berlijn.
- Malkin, I. 2005 (red.), *Mediterranean paradigms and classical antiquity*, Londen en New York.
- Meijer, F. 2010, *De Middellandse Zee. Een persoonlijke geschiedenis*, Amsterdam.
- Mielsch, H. 1987, *Die römische Villa. Architektur und Lebensform*, München.
- Osborne, R., 'Early Greek colonization? The nature of Greek settlement in the West', in N. Fisher en Wees, H. van (red.) 1998, *Archaic Greece: new approaches and new evidence*, Londen, 251-269.

- Trump, D.H., *The prehistory of the Mediterranean*, Londen, 1980.
- Woodward, J. (red.) 2009, *The physical geography of the Mediterranean*, Oxford.

2 Mycene

- Dickinson, O. 1994, *The Aegean Bronze Age*, Cambridge.
- French, L. 2002, *Mycenae: Agamemnon's capital: the site in its setting*, Strout.
- Gere, C. 2006, *The tomb of Agamemnon*, Cambridge Mass.
- Mylonas, G.E. 1983, *Mycenae. Rich in gold*, Athene.
- Shelmerdine, C. 2008, *The Cambridge companion to the Aegean Bronze Age*, Cambridge.
- Wood, M. 1985, *In search of the Trojan War*, Londen (Nederlandse vertaling: *Op zoek naar de Trojaanse Oorlog*, Woerden 1985 en later).

3 Klassieke mythologie

- Ackermann, H.C. (red.) 1981-2009, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (= LIMC, 9 delen), Zürich.
- Bremmer, J.N. (red.) 1987, *Interpretations of Greek mythology*, Londen.
- Bremmer, J.N. en Horsfall, N.M. 1987, *Roman myth and mythology*, (= Bulletin of the Institute of Classical Studies, Supplement 52), Londen.
- Burkert, W. 1979, *Structure and history in Greek mythology and ritual*, Berkeley.
- Buxton, R. 1994, *Imaginary Greece: the contexts of mythology*, Cambridge.
- Carpenter, T.H. 1991, *Art and myth in Ancient Greece*, Londen.
- Csapo, E. 2005, *Theories of mythology*, Malden, MA.
- Damsté, O. 1968, *Romeinse sagen en verhalen*, Utrecht.
- Dowden K. en Livingstone, N. (red.) 2011, *A companion to Greek mythology*, Oxford.
- Edmunds, L. (red.) 1990, *Approaches to Greek myth*, Baltimore.
- Gantz, T. 1993, *Early Greek myth: a guide to literary and artistic sources* (2 delen), Baltimore.
- Gordon, R.L. (red.) 1981, *Myth, religion and society: structuralist essays by M. Detienne, L. Gernet, J.-P. Vernant and P. Vidal-Naquet*, Cambridge.
- Graf, F. 1993, *Greek mythology: an introduction*, Baltimore.
- Kirk, G.S. 1970, *Myth: its meaning and functions in ancient and other cultures*, Berkeley.
- Kirk, G.S. 1974, *The nature of Greek myth*, Harmondsworth.
- Knell, H. 1990, *Mythos und Polis. Bildprogramme griechischer Bildskulptur*, Darmstadt.
- Moormann E.M. en Uitterhoeve, W.J. 2007, *Van Alexander tot Zeus: Figuren uit de klassieke mythologie en geschiedenis, met hun voortleven na de oudheid*, Amsterdam.
- Rank, O., Raglan, L. en Dundes, A. 1990, The myth of the birth of the hero; The hero: a study in tradition, myth, and drama; Part II. The Hero Pattern and the Life of Jesus, in R.A. Segal (red.), *In quest of the hero*, Princeton.
- Schwab, G. 1991, *Griekse mythen en sagen*, Utrecht.
- Woodard, R.D. (red.) 2007, *The Cambridge companion to Greek mythology*, Cambridge.

4 Milete

- Crielaard, J.P. 2009, 'The Ionians in the Archaic period. Shifting identities in a changing world', in T. Derks en N. Roijmans (red.), *Ethnic constructs in antiquity. The role of power and tradition*, Amsterdam, 37-84.
- Gordon, V.B. 2001, *Miletos, the ornament of Ionia. A history of the city to 400 B.C.E.*, Ann Arbor.
- Greaves, A.M. 2002, *Miletos. A history*, Londen en New York.
- Weber, B.F. 2007, Der Stadtplan von Milet, in J. Cobet e.a. (red.), *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposium Güzelçamlı 26. September-1. Oktober 1999* (Milesische Forschungen 5), Mainz am Rhein, 327-362.
- Ehrhardt, N., Lohmann, H. en Weber, B.F. 2007, 'Milet-Bibliographie vom Beginn der Forschung im 19. Jahrhundert bis zum Jahre 2006', in J. Cobet e.a. (red.), *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposium Güzelçamlı 26. September-1. Oktober 1999* (Milesische Forschungen 5), Mainz am Rhein, 745-788.

5 Filosofie in de Grieks-Romeinse wereld

- Algra, K. e.a., *Handboek Klassieke Filosofie*, Utrecht (in druk).
- Gill, M.L. en Pellegrin, P. (red.) 2006, *A companion to ancient philosophy* (= Blackwell's Companions to Philosophy, 31), Oxford.
- Sedley, D. (red.) 2003, *The Cambridge companion to Greek and Roman philosophy*, Cambridge.
- Shields, C. (red.) 2003, *The Blackwell guide to ancient philosophy*, Oxford.